

VEILEDER

Kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse

Veileder om faggrunnlag og arbeidsmåte

Revidert utgave september 2018

Riksantikvaren er direktorat for kulturminneforvaltning og er faglig rådgiver for Klima- og miljødepartementet i utviklingen av den statlige kulturminnepolitikken. Riksantikvaren har også ansvar for at den statlige kulturminnepolitikken blir gjennomført og har i denne sammenheng et overordnet faglig ansvar for fylkeskommunenes og Sametingets arbeid med kulturminner, kulturmiljøer og landskap.

Tittel:

Kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse

Veileder om faggrunnlag og arbeidsmåte

Revidert september 2018

Bilder på framsiden:

Langværan sett fra Ørja med Senja i bakgrunnen. Foto: Harald G. Johnsen, Troms fylkeskommune
Grindheimsterrassen i Etne. Foto: Elizabeth Warren, Hordaland fylkeskommune

INNHOOLD

1.	Innledning	s. 5
1.1.	Kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse - formål, grunnlag og tematisk avgrensning	s. 5
2.	Mal for utarbeiding av fylkesrapport	s. 6
2.1	Beskrivelse av fylket – landskap og kulturhistorie	s. 6
2.2	Omtale av de enkelte KULA-områdene	s. 6
2.3	Størrelse og avgrensning av KULA-områdene	s. 6
3.	Mangfoldet som preger landskapet – en inndeling i kulturhistoriske kategorier	s. 7
4.	Arbeid med områdebeskrivelse og landskapskarakter	s. 8
4.1	Den kulturhistoriske dimensjonen i den totale landskapsrammen	s. 8
4.2	Den kulturhistoriske dimensjonen som selvstendig tema – sjekklister for beskrivelse og fastsetting av landskapskarakter	s. 10
5.	Vurdering av nasjonale interesser	s. 12
5.1	Overordnede verdigrupper	s. 12
5.2	Kriterier for verdivurdering	s. 12
5.3	Det sammenlignende perspektivet	s. 13
5.4	De nasjonale interessene	s. 13
6.	Sårbarhet og retningslinjer for forvaltning	s. 14

Fra Balke-Lillo-Kapp-området i Oppland. Foto: Ragnhild Hoel, Riksantikvaren

FORORD

Målgruppen for denne veilederen er regional kulturminneforvaltning; fylkeskommunene og Sametinget. Den skal være et hjelpemiddel for deres arbeid med å velge ut og beskrive landskap i prosjektet Kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse (KULA). En første utgave av veilederen kom i 2016. Foreliggende versjon er revidert som følge av at det er gjort endringer i rammene for prosjektet. Det er også forsøkt å gjøre forbedringer utfra erfaringer vi har gjort undervegs i arbeidet.

Rammene for Riksantikvarens arbeid med kulturmiljø og landskap er endret. Frå våren 2018 vil Kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse inngå i en tredelt struktur for ett samlet register under tittelen Kulturmiljøer og kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse. Det vil omfatte tre tema der skillelinjene hovedsakelig er knyttet til skala:

- NB! - omfatter kulturmiljøer i historiske bykjerner (etablert register)
- En ny kategori som vil omfatte kulturmiljøer i ytre byområder, tettsteder og industrimiljøer m.m.(framtidig)
- Kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse (KULA) som vil omfatte landskap i rurale områder (under etablering)

Med dette er også det tematiske innholdet i KULA-prosjektet justert. Det innebærer at KULA-registeret skal omfatte landskap i rurale områder, dvs. utenfor byer og tettsteder, samt utenfor områder som er preget av nyere industri og moderne infrastruktur. Jordbrukslandskapet vil bli særlig vektlagt, men også andre landskap enn rene jordbrukslandskap inngår.

Innenfor denne tematiske avgrensingen skal fortsatt den kulturhistoriske dimensjonen i landskapet vektlegges og KULA-områdene skal reflektere det kulturhistoriske mangfoldet i fylket/landet.

Lyngheilandskap på Lygra. Foto: Elizabeth Warren, Hordaland fylkeskommune

1. INNLEDNING

Riksantikvaren ønsker å identifisere og ivareta landskap og kulturmiljø med nasjonale kulturhistoriske interesser. Registeret vil gi et tydelig signal om hvilke landskap og kulturmiljøer kulturminneforvaltningen vurderer som særlig viktige, og hvor den vil følge med på hvordan arealene forvaltes og gi føringer for videre utvikling. Et slikt tydelig signal om prioritering vil være et nyttig verktøy for kommunene og sektorene i deres planlegging og bidra til større forutsigbarhet.

Denne veilederen retter seg mot regional kulturminneforvaltnings arbeid med å utarbeide forslag til Kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse (KULA) i sitt fylke.

1.1 KULTURHISTORISKE LANDSKAP AV NASJONAL INTERESSE – FORMÅL, GRUNNLAG OG TEMATISK AVGRENSING

Prosjektet Kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse (KULA) er et oppdrag fra Klima- og miljødepartementet der målet er å:

- bidra til oversikt over landskap av nasjonal kulturhistorisk interesse
- bidra til økt kunnskap og bevissthet om landskap i kommuner og relevante sektorer
- styrke kulturminneforvaltningen som aktør i forvaltning av landskap

For å nå disse målene skal det velges ut kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse i alle fylker som skal inngå i kulturminnedatabasen Askeladden. Områdene inngår i kategorien kulturmiljø/landskap som Kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse i Askeladden. De legges inn fortløpende for hvert fylke som er ferdigstilt. Utvelgelsen av landskapene blir gjort i nært samarbeid med fylkeskommunene og Sametinget og med involvering av kommunene.

Veilederen gir en faglig metode for å beskrive de landskapene som bør inngå i KULA, identifisere landskapskarakteren og de nasjonale interessene for hvert område, samt gi råd og retningslinjer om landskapenes sårbarhet og om anbefalt forvaltning.

Landskapet er en helhet av natur og kultur. I KULA-prosjektet vektlegger vi den kulturhistoriske dimensjonen, men vi må likevel inkludere sammenhengene til andre landskapstema. Veilederen er i hovedsak basert på arbeidsmåtene fra følgende dokumenter:

- Veileder. Metode for landskapsanalyse i kommuneplan (2011), utviklet av Miljødirektoratet og Riksantikvaren i fellesskap og rettet mot helhetlige landskap. <http://hdl.handle.net/11250/176999>
- Håndbok for lokal registrering (2013) utviklet av Riksantikvaren som del av satsingen på å styrke kunnskapen om kulturminner og kulturmiljøer i kommunene. Det er kapitlet om verdisetting og vektning som er relevant i denne sammenheng.
https://brage.bibsys.no/xmlui/bitstream/handle/11250/175691/3/Haandbok_for_lokal_registrering.pdf

Veilederen bygger dessuten på erfaringene i et forprosjekt med KULA i Østfold og Hordaland fylker og det videre arbeidet med Troms og flere andre fylker.

Naustrekka på Grøtavær er et viktig element i dette kystlandskapet. Foto: Marit Chruickshank, Troms fylkeskommune

2. MAL FOR UTARBEIDING AV FYLKESRAPPORT

Arbeidet skal resultere i fylkesvise rapporter som inneholder oversikt over fylkets landskap og kulturhistorie og beskrivelse av de enkelte landskap som blir valgt ut til å være av nasjonal interesse. Det skal følge med kart for hvert av de utvalgte områdene. Rapportene blir først utarbeidet som et høringsutkast som bearbeides til en endelig rapport etter regional høring. Kart og beskrivelser skal være tilgjengelige i Riksantikvarens database Askeladden, og rapportene vil også finnes under omtalen av KULA-prosjektet på Riksantikvarens nettside. Det er regional kulturminneforvaltning som utarbeider forslag til disse rapportene, som skal disponeres på følgende måte:

2.1 BESKRIVELSE AV FYLKET – LANDSKAP OG KULTURHISTORIE

En kort, overordnet beskrivelse av landskapet og kulturhistorien i et fylkesperspektiv (1-2 A4-siders tekst) innleder fylkesrapporten. Denne beskrivelsen skal inneholde illustrasjoner og oversiktskart med de valgte områdene markert. Se eksempler på fylkesbeskrivelser i rapportene for Østfold, Hordaland og Troms på Riksantikvarens nettsider. I Askeladden vil beskrivelsen legges som vedlegg (dokumentasjon) til hvert KULA-område i fylket.

2.2. OMTALE AV DE ENKELTE KULA-OMRÅDENE

Gjennomgangen av de enkelte fylkene og de utvalgte landskapene skjer på bakgrunn av et systematisk oppsett.

- **Navn på området og kort beskrivelse knyttet til landskapskarakteren** (stikkord).
Eksempler: Haldenvassdraget – Kanal- og forsvarslandskap, Søndre Jeløy – Lystgårdslandskap, Østre Øyer, Hvaler – Kystkultur- og ferielandskap, Byfjellene i Bergen – Bynært rekreasjonslandskap, Etne – Rik jordbruksbygd med lang historie.
- **Beliggenhet.** Kort omtale av landskapsavgrensning og plassering i kommune(r) og landskapsregion(er) jf. Nasjonalt referansesystem for landskap hos Norsk Institutt for bioøkonomi (NIBIO):
<https://www.nibio.no/tema/landskap/landskapskart/nasjonalt-referansesystem-for-landskap/landskapsregioner>.
Arealstørrelse angis i km².
- **Beskrivelse.** Skildring av det samlede landskapet (maks 1 A4-side) med dets kulturhistoriske fortelling(er). Beskrivelsen bør gi en oversikt der også andre fortellinger en den/de som er bestemmende for landskapskarakteren nevnes kort.
- **Landskapskarakter.** Se omtale og eksempler i kapittel 4. Landskapskarakter er et nøkkelbegrep i landskapsanalysemetoden og et kjernepunkt i KULA. Beskrivelsen av landskapskarakteren skal fange opp hovedpreget til landskapet. Teksten til landskapskarakteren bør ikke være lenger enn 50-60 ord.
- **Nasjonal interesse.** Punktet skal inneholde en kort begrunnelse for at området er av nasjonal interesse. Ta utgangspunkt i opplegg for og eksempler på verdisetting i kapittel 5 nedenfor. Teksten bør ikke være lenger enn 50-60 ord.
- **Sårbarhet og retningslinjer for forvaltning.** I KULA-områdene vil det skje endringer i arealbruken over tid. Målet er at endringer skal skje på en slik måte at de viktige karaktertrekkene og verdiene opprettholdes og styrkes. Punktet skal fortelle hva det aktuelle området er sårbart for, og gi kommunen og andre klare råd om hvordan det bør forvaltes/planlegges. Se omtale og eksempler i kapittel 6.
- **Foto.** Områdebeskrivelsen skal følges av to – tre bilder som illustrerer landskapskarakter og nasjonale interesser.

2.3 STØRRELSE OG AVGRENSING AV KULA-OMRÅDENE

Avgrensning av landskapene må ta utgangspunkt i kulturhistorien som vektlegges og den bør følge terrengformer og landskapsrom. Størrelsen på KULA-områdene må nødvendigvis variere ut fra hvilken type landskap det dreier seg om. Kulturhistorie knyttet til f.eks. ekstensiv bruk i fjell og annen utmark og til ferdsløse vises gjerne best innenfor større arealer. Konsentrerte jordbrukslandskap med vekt på innmark er eksempel på landskap der et mindre område kan vise sammenhengene på en god måte. Når sammenhenger og helheter i landskapet skal vises, vil avgrensningen i de fleste tilfeller bli større enn det som er vanlig på «kulturmiljønivå». Landskap gir et større romlig perspektiv enn kulturmiljø. De kulturhistoriske sammenhengene ses fra en større «flyhøyde».

I tillegg til disse faglige hensynene, skal landskapene ha en størrelse og avgrensning som gjør dem håndterbare for videre arealplanlegging. Det anbefales at kommunene legger inn KULA-områdene som hensynssone i kommuneplanens arealdel. De valgte landskapene bør ikke omfatte arealer med svært ulik arealbruk innenfor det samme landskapet eller utgjøre en for stor del av kommunens totale areal. Avgrensingen skal virke forståelig, og verdiene og sammenhengene i landskapet skal være lesbare og tydelige.

3. MANGFOLDET SOM PREGER LANDSKAPET

Menneskers bruk av landskapet har preget det på ulikt vis. I Riksantikvarens arbeid med å ivareta nasjonale interesser i kulturmiljøer og landskap, er målet å favne det kulturhistoriske mangfoldet. Utvalget skal både inkludere landskap som er tydelig forankret i en nasjonal bevissthet som verdifulle, og landskap som har stor betydning i ulike deler av landet og for ulike deler av befolkningen. En kulturhistorisk inngang til inndeling av ulike typer landskap, tar utgangspunkt i hvilke funksjoner og virksomheter som kan leses av spor og strukturer i landskapet. Det må også vurderes hvilke av disse som har relevans på et landskapsnivå.

Tabellen under er ment som et hjelpemiddel for å vise ulike sider ved kulturhistorien og tar utgangspunkt i virksomheter som preger det rurale landskapet. Tidsdimensjonen - tidsdybden er vesentlig i den kulturhistoriske landskapsforståelsen og landskapene skal vise mangfoldet ved at ulike tidsepokers spor i landskapet (fra steinalder og fram til vår tid) er representert. Videre skal etnisiteter (det samiske urfolket og de nasjonale minoritetene skogfinner, kvener, jøder, rom og romani) og sosiale sjikt/grupper (f.eks. herregårds- og storgårdslandskap, husmanns- og bureisingslandskap, strandsitter- og fiskerbondelandskap, kvinnejordbruk) være representert. Det immaterielle perspektivet som knytter seg til landskapet inngår også.

Tabellen under skal gjøre det enklere å komme fram til hva som særpreger det enkelte landskapet; landskapskarakteren, jf. omtale i kapittel 4.

VIRKSOMHETER SOM PREGER DET RURALE LANDSKAPET	
Virksomheter	Eksempler
Jordbruk	Februk, åkerbruk, frukt- og grønnsakdyrking, utmarks- og seterbruk, slått, lauving og beiting. Ulike næringskombinasjoner med jordbruk
Skogbruk	Skogsdrift, fløting, vedproduksjon til gruver og verk
Reindrift	Vinterområder, sommerområder, flytteleier, kalvingsplasser, slakteplasser, melkestrøer m.m.
Fjord- og kystfiske	Kombinasjonsfiske (fiskarbonden), næringsfiske, sesongfiske
Jakt, fangst, høsting og ferskvannsfiske	Ulike typer fangstanlegg/-systemer, elver og vann med fiskeinnretninger og tilhørende bygninger
Utvinning og tidlig industri	Sagbruk, kverner og møller, kull- og tjæremiler, mineralutvinning, bergverk og steinbrudd, isskjæring
Transport, ferdsel, kommunikasjon og handel	Kystfarleier med fyrstasjoner og seilmerker, slep, veifar og veier, jernbaner, havner, bru-, sund- og fergesteder, handels- og gjestgiversteder
Friluftsliv	Tur- og rekreasjonsområder, friluftsområder, bymarker
Religiøse forhold	Gravminner, bergkunst, lokaliteter det knytter seg religiøse forestillinger til, kirker og kirkesteder
Historiske hendelser, sagn og tradisjoner	Hendelser, sagn og tradisjoner som knytter seg til landskapskarakteren, områder der landskapet har vært viktig for hendelsen eller det immaterielle landskapet har nasjonal interesse. Slagsteder, forsvarslinjer.

4. ARBEIDET MED OMRÅDEBESKRIVELSE OG LANDSKAPSKARAKTER

Landskapskarakter og nasjonal interesse er de to sentrale begrepene i analysen av det enkelte KULA-området. Den innledende beskrivelsen av landskapet skal bygge opp under disse.

Veilederen *Metode for landskapsanalyse i kommuneplan* anbefales brukt som et utgangspunkt for å beskrive landskapene og fastsette landskapskarakteren for KULA-områdene. Veilederen favner alle sider ved det helhetlige landskapet, både naturinnhold, kulturhistorisk innhold og landskapsform/det romlig-estetiske. Den er organisert i seks ulike tema (se under).

Landskapskarakter er et nøkkelbegrep i landskapsanalysemetoden og et kjernepunkt i KULA. Beskrivelsen av landskapskarakteren skal fange opp essensen av det som karakteriserer landskapet, basert på samspillet mellom de seks ulike temaene og med hovedvekt på det kulturhistoriske innholdet.

Landskapskarakter

Landskapskarakter er et konsentrert uttrykk for samspillet mellom et områdes naturgrunnlag, arealbruk, historiske og kulturelle innhold, og romlige og andre sansbare forhold som særpreger området og adskiller det fra omkringliggende landskap.

Veileder. Metode for landskapsanalyse i kommuneplan, Direktoratet for naturforvaltning og Riksantikvaren, 2011.

4.1 DEN KULTURHISTORISKE DIMENSJONEN I DEN TOTALE LANDSKAPSRAMMEN

I landskapsanalysemetoden er landskapet presentert gjennom seks tema som skal gi viktig kunnskap om landskapet.

- 1) Landformer og vann
- 2) Vegetasjon
- 3) Arealbruk og bebyggelse
- 4) Kulturhistorien i landskapet
- 5) Kulturelle referanser
- 6) Romlig-estetiske forhold

Kulturhistorien i landskapet, tema 4 og de kulturelle referansene, tema 5 er de temaene som i hovedsak ligger til grunn for bestemmelse av landskapskarakter i KULA. Det er samtidig viktige sammenhenger til de fire øvrige temaene og gjensidig avhengighet mellom alle temaene. Det kan blant annet knytte seg kulturhistoriske verdier til botaniske, zoologiske eller geologiske forekomster som gir kunnskap om hvordan naturressurser har dannet grunnlaget for menneskers bruk av landskapet. I det følgende skal vi identifisere og omtale disse kulturhistoriske interessene, og relevante deler vil tas med i det videre arbeidet.

Her omtales tema 1, 2, 3 og 6, mens tema 4 og 5 omtales i kapittel 4.2.

Tema 1) Landformer og vann

Landformer omfatter de topografiske hovedformene eller storformene som skiller et område fra et annet. Vann og vassdrag og breer er viktige formdannende elementer. Sjøområder med kystlinje, skjærgård, variasjoner av fjordsystemer og utforming hører også med her.

Landformer og vann har vært formende både når det gjelder lokalisering av bosetting og næring, men også når det gjelder kommunikasjon og kontakt. I tillegg har det vært koplet religion, tro og tradisjon til ulike forhold i landskapet. Disse forholdene vil trekkes fram der de har sammenheng med kulturhistorien i landskapet under gjennomgangen av de kulturhistoriske temaene.

Tema 2) Vegetasjon

Vegetasjonstemaet omfatter ulike vegetasjonstyper og sammensetningen av disse. Dette gjelder både der vegetasjonsdekket er naturlig, kulturpåvirket, kulturbetinget eller rent menneskeskapt. For jordbrukslandskap beskrives driftsformene under tema *Arealbruk og bebyggelse*.

Vegetasjon er grunnleggende for næring og hvordan dette igjen har hatt betydning for lokalisering av bosetting og andre aktiviteter. Dette gjelder både sankning av fôr gjennom slått og lauring, beite for husdyr, sankning av bær og nøtter, ved til matlaging og oppvarming, trevirke til produksjon av redskaper og bebyggelse, samt som et grunnlag for jakt og fangst.

Tema 3) Arealbruk og bebyggelse

Arealbruk omfatter de aktiviteter som fysisk preger landskapet i dag. De er i hovedsak knyttet til næringsvirksomhet, bosetting, transport og ferdsel, rekreasjon og opplevelse. Samtidig vil arealbrukstemaet også fange opp endringsprosessene i landskapet, for eksempel i overgangssonen mellom by og omland eller langs viktige transportårer. Utenfor byer og tettsteder vil særlig primærnæringer som jordbruk, skogbruk, havbruk og reindrift være viktige virksomheter med betydelig påvirkning på landskapet i store områder. Friluftsliv vil i de fleste tilfeller bare sette beskjedne spor i landskapet.

Arealbruk og bebyggelse favner dagens menneskeskapte landskap og gir oss det vi kan kalle et nå-perspektiv på landskapet, mens tema 4 og 5 representerer et kulturhistorisk grep, et da-perspektiv på det samme landskapet. Samtidig er det nær kopling mellom dem. Det vil derfor være naturlig å se dette temaet som et fundament og en forutsetning for gjennomgangen av de kulturhistoriske verdiene.

Tema 6) Romlig-estetiske forhold

Begrepet «romlig-estetisk» forholder seg til landskapet som en tredimensjonal og sansbar helhet. Romlig analyse knytter seg til de egenskaper ved landskapets fysiske struktur som man orienterer seg etter og opplever i forskjellige sammenhenger. De estetiske sidene ved analysen peker hen på at oppfattelsen av landskapet er knyttet til mer enn de visuelle egenskapene. Vi sanser med hele kroppen i det landskapet vi omslutes og er en del av.

Romlig-estetiske forhold anskueliggjør koplingen mellom det estetiske og sansbare og de opplevelsesverdiene som er knyttet til kulturhistorien i landskapet. De estetiske opplevelsene av landskapet bygger gjerne på kunnskap om landskapet og dets historie. Opplevelsene kan være felles for mange eller de kan variere utfra hvilke kunnskaper, interesser, preferanser og intensjoner ulike mennesker har, og utfra hvor lett det er å lese historien i landskapet. Romlige-estetiske forhold setter også de andre temaene i sammenheng, da disse, for eksempel vann, landformer og bebyggelse, inngår i det romlige-estetiske perspektivet som en betrakter landskapet med.

Eggedal kirkebygd i Sigdal. Foto: Jørn Jensen, Buskerud fylkeskommune

4.2 DEN KULTURHISTORISKE DIMENSJONEN SOM SELVSTENDIG TEMA – SJEKKLISTER FOR BESKRIVELSE OG FASTSETTING AV LANDSKAPSKARAKTER

Her følger en samlet framstilling av det kulturhistoriske temaet. Den er basert på en bearbeiding av temaene 4) og 5) samt andre momenter fra metoden for landskapsanalyse. Vi har laget en sjekklister som skal sikre at sentrale forhold ved landskapet blir ivaretatt. Første del av sjekklister (A) dekker en kulturhistorisk beskrivelse. I andre del (B) oppsummeres ulike andre forhold som må vurderes før landskapskarakteren blir endelig fastsatt.

Beskrivelse – kulturhistorien i landskapet – den materielle og den immaterielle	
Den historiske utviklingen i arealbruk og bosetting vil i varierende grad være synlig i landskapet i dag. Beskrivelsen skal omfatte de viktigste utviklingstrekkene og de strukturer og mønstre, samt sentrale objekter og elementer, som det er mulig å oppfatte i dag. I noen landskap vil den historiske kontinuiteten være et framtrædende karaktertrekk, i andre vil omforming, særlig i nyere tid, være så omfattende at landskapets kulturhistoriske forankring er sterkt svekket. Kulturarven i landskapet omfatter også den delen av historien som ikke finnes direkte i det fysiske landskapet, men er knyttet til tro, hendelser og tradisjoner og erfaringsbasert kunnskap om bruken av landskapet.	
(A) Landskapets kulturhistoriske innhold	Stikkord, kommentarer
Karakteristiske utviklingstrekk i landskapet	Hvilke historier forteller landskapet? Hva er de lange linjene? Viser utviklingen kontinuitet eller endring og brudd?
Landskap og næringer	Hvilke næringer har preget landskapet – som jakt og fangst, kull- og jernproduksjon, jord- og skogbruk, reindrift, fiskeri og handel, industri, bergverk og energiproduksjon?
Landskap og bosetting og bebyggelse	Hvilke ulike bebyggelsesstrukturer bidrar til å forme landskapet? Hvilke regionale og lokale byggeskikker preger landskapet?
Ulike menneskeskapte strukturer og linjeelementer i landskapet	Hvilke eiendomsstrukturer og grenser, forsvarsanlegg, infrastruktur knyttet til ferdsel og transport, fritid og rekreasjon har bidratt til å forme landskapet?
Kulturhistoriske nøkkelementer på landskapsnivå	Hvilke kunnskaps- og opplevelsesmessige nøkkelementer skapt av mennesker, enten fysisk eller ved tilskrivning av verdi til et naturfenomen, har bidratt til å prege landskapet? Hvordan har landemerker som kirker og gravhauger, bruer og viktige bygningsmiljøer gitt landskapet form?
Møteplasser med landskapsrelevans og steder i landskapet knyttet til viktige historiske hendelser, tro og tradisjon	Hvordan har gamle tingsteder og markeder, sentrumsdannelser og knutepunkt bidratt til å gi landskapet form og struktur? Hvordan har den immaterielle kulturarven og ulike forestillinger om landskapet knyttet til sentrale steder og hendelser i rikshistorien bidratt til å prege landskapet?
(B) Andre forhold ved landskapet med relevans for landskapskarakteren	Konkretisering
Alder og tidsdybde	Landskapselementer og helheter som har høy alder eller representerer lange tidsspenn, viktige historiske perioder og/eller historiske sammenhenger.
Løpende drifts- og vedlikeholdsprosesser sikrer kontinuiteten i landskapet	Aktivt jord- og skogbruk, reindrift, annen utmarksbruk, bygge- og anleggsvirksomhet, transport og annen infrastruktur bidrar til å videreføre det historiske landskapet.
Sammenhenger og helheter	Funksjonelle, geografiske eller romlige sammenhenger i landskapet.
Mangfold og variasjon	Funksjonell, geografisk eller romlig mangfold og variasjon i landskapet.
Brudd og kontraster	Dramatiske menneskeskapte endringsprosesser i landskapet. Dette gjelder også naturskapte prosesser som tilskrives kulturhistorisk verdi.

Fastsetting av landskapskarakter

Landskapskarakteren baseres på en gjennomgang av det kulturhistoriske innholdet presentert i (A) samt en gjennomgang av forholdene omtalt i (B).

Eksempler på landskapskarakter

Etne - Rik jordbruksbygd med lang historie

Landskapet utgjør eit vidt, sirkulært landskapsrom der Etneelva renn ut. Jordbrukslandskapet ligg på elvesletta og på terrassane Grindheim og Stødle, og jamt stigan-åssidene femner om landskapsrommet. Den fruktbare bygda Etne er særskild rik på kulturminne som syner korleis menneska gjennom historia har utnytta dette grøderike området og endra det til dagens vidstrakte dyrkingsflåter. På terrassane og i åssidene finst svært rike funn av bergkunst og gravhaugar. Det er forsvarsanlegg frå eldre jernalder i kvar ende av bygda. Trass i endringar i nyare tid er bruken av landskapet gjennom historia i høg grad leseleg.

Bjarkøya – Tore Hunds landskap

Eidet med innmarka og de to rekkene med bebyggelse er blikkfanger på Bjarkøya. I bebyggelsesmønsteret i Øvergården og Nergården kan vi ennå se strukturløst fra tidlegare tette gårdssamfunn med rekkjer av fjøs og våningshus omgitt av frodig innmark og av store beiteområder. Tilgangen til sjøen på begge sider av eidet er også avgjørende, med nauststuffer både i Nergårdsvika og i Øvergårdsvika.

Byfjellene i Bergen - Bynært rekreasjonslandskap

Området er eit bynært rekreasjonslandskap. Det tidlegare snaue utmarks-, myr- og beitelandskapet er sidan 1868 omforma til eit skogkledd parklandskap ved planlagt skogplanting, utstrekt vegbygging og anna tilrettelegging for rekreativ ferdsel utanom bysentrum. Plantinga er variert og tilpassa terreng og jordsmonn, med heimelørande artar jansides eksotiske artar. Veganlegg som fleire stader er imponerande strukturar, fører til utsynspunkt, rasteplassar, lagshytter, idrettsanlegg m.m. Fløibanen med bygningsmiljøa ved Øvre og Nedre Stasjon bind landskapet til byen.

Rester etter gruvedrift i Moskodalen ved Reisadalen. Foto: Lise Brekmoe

5. VURDERING AV NASJONALE INTERESSER

Etter at landskapskarakteren er satt, er neste trinn å foreta en endelig vurdering av verdiene gjennom sammenligning og vekting av verdier. Dette gjøres med grunnlag i verddivurdering og vekting utviklet i Håndbok for lokal registrering. Håndboka inneholder en gjennomgang av arbeidet med verdisetting og verdivekting av kulturminner på lokalt nivå, se trinn 3 s. 28-36. Vi benytter samme arbeidsmåte i KULA-prosjektet, men har justert den til det spesifikke målet om å identifisere kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse og til en «flyhøyde» som passer for landskapsnivået.

5.1 OVERORDNETE VERDIGRUPPER

Det er vanlig å organisere verdiene i de tre gruppene; kunnskapsverdier, opplevelsesverdier og bruksverdier.

- Landskap gir viktig kunnskap om prosessene i naturen, kulturhistorien og samspillet mellom menneske og natur gjennom hele vår historie.
- Landskap er en ressurs for opplevelse og livskvalitet og bidrar til stedstilknytning og følelse av identitet og tilhørighet.
- Landskap er en økonomisk ressurs og en bruksressurs som kan nyttiggjøres på mange måter. Betydningen varierer fra landbrukets direkte næringsrettede ressursutnytting til den betydning et attraktivt landskap har både direkte og indirekte for bokvalitet, rekreasjon og reiseliv.

Fra *Strategi for arbeid med landskap*, Riksantikvaren og Direktoratet for naturforvaltning (nå Miljødirektoratet) 2007.

5.2 KRITERIER FOR VERDIVURDERING

Arbeidet med prioritering av KULA-områdene må baseres på en vekting av de verdiene som er identifisert gjennom arbeidet med landskapets kulturhistoriske innhold og andre forhold med relevans for landskapskarakteren.

Tydlig landskapskarakter

En felles forutsetning for å velge ut et landskap som skal ha nasjonal interesse, er at det har en tydelig karakter. Dette kan f.eks. slå inn i valget mellom to områder som forteller en lik/lignende historie. Den eller de historiene som er knyttet til landskapet, skal kunne leses i dagens landskap. Hva dette innebærer, vil variere avhengig av hvilke landskap og hvilke historier det dreier seg om og det vil være avhengig av kunnskapen til betrakteren.

Eksempel: Et område der kulturhistorien kan leses uten at dagens bruk av området har forvansket og fragmentert sporene etter en eldre bruk.

Kravet til tydelighet/lesbarhet innebærer ikke at kulturformer og landskapsbruk som setter beskjedne spor eller der sporene i dag er beskjedne skal utelukkes. Slike landskapet kan umiddelbart være vanskelig å lese for ikke-fagfolk eller de som ikke kjenner området. Eksempler kan være samiske fangst- og reindriftslandskap og «steinalderlandskap».

Følgende verdikriterier vurderes som mest relevante å vurdere i et landskapsperspektiv:

KRITERIER FOR VERDIVURDERING TILPASSET LANDSKAP

- Landskapet representerer **faser** med særlig betydning for historien/utviklingen i en regional og nasjonal sammenheng
- Landskapet inneholder **strukturer** av høy kulturhistorisk interesse
- Landskapet er knyttet til **virksomheter** med særlig betydning for historien
- Landskapet er knyttet til **hendelser eller begivenheter** med særlig betydning for historien
- Landskapet inneholder særegen **byggeskikk og arkitektur**
- Landskapet er av særlig betydning for en eller flere **etniske grupper** (den samiske urbefolkningen, nasjonale minoriteter eller andre etniske grupper)
- Landskapet har særlig betydning som kilde til historien der det finnes **få eller ingen skriftlige kilder**
- Landskapet anses som **spesielt vakkert regionalt/nasjonalt**

5.3 DET SAMMENLIGNENDE PERSPEKTIVET

Arbeidet med prioritering av landskap må forholde seg til et sammenlignende perspektiv – landskap kan bli ekstra verdifulle gjennom å være:

- Sjeldne
- Representative

Landskapene i KULA-registeret må vurderes og sammenlignes både innad i det enkelte fylket og i et større nasjonalt perspektiv. Registeret skal vise mangfoldet av landskap med kulturhistoriske interesser innenfor de tematiske avgrensinger som er gjort for prosjektet. Vurderingen av representativitet innenfor regionen eller fylket er et ledd i denne vurderingen. I KULA-arbeidet vil ikke kravet til representativitet være ekskluderende for enkeltområder som er vurdert til å ha nasjonal interesse. I noen tilfeller vil flere, liknende områder inngå for å sikre de nasjonale interessene i et større landskapsrom, f.eks. i et stort dalføre.

5.4 DE NASJONALE INTERESSENE

På bakgrunn av gjennomgangen over foretas det en endelig vurdering (vekting) av hvor vi finner kulturhistoriske landskap med nasjonale interesser i de ulike fylkene.

Eksempler

Nasjonal interesse på Kveøya og Borkenes, Kvæfjord:

Ingen andre steder i Troms preger de sammenhengende arealene med dyrket mark landskapet så tydelig som her. Området er en svært viktig kilde til den tidligste landbrukshistorien i landsdelen og viser kontinuitet og rikdom langt tilbake i tid. Også gårdshaugene og gravene i inn- og utmark viser at landbruket har vært hovednæringen i mer enn tusen år, helt tilbake til bronsealderen. En så lang jordbrukshistorie er svært uvanlig i denne landsdelen. Strukturene i kulturlandskapet viser også tydelig utviklinga fra sambruk til egne bruk på slutten av 1800-tallet. Delinga av gårdene var ferdig så sent som 1920.

Nasjonal interesse på Østre øyer, Hvaler:

Området representerer kystkulturlandskapet ved Oslofjorden på en god måte, særlig fordi dette er et landskap som ikke er tilrettelagt på bilenes premisser. Et stort antall tufter etter svært gammelt sesongfiske, strandsitterplasser og småbruk viser lang kontinuitet i bosetting og bruk av skjærgården. Øyene var et av landets tidligste og viktigste områder for fritidsbebyggelse, er fremdeles et viktig rekreasjons- og fritidsområde og inngår blant landets mest kjente «ferieparadis».

Nasjonal interesse på Byfjellene i Bergen:

Området er i nasjonal sammenheng eit framstående og i sjeldan grad gjennomført døme på eit bynært rekreasjonslandskap med basis i nasjonalromantiske førestillingar, og visjonar om folkehelse. Fløibanen og Fløien Folkerestaurant er tidstypiske element som er sjeldne i nasjonal sammenheng, og gjev meirverdi til rekreasjonslandskapet. Omforminga av landskapet til rekreasjonslandskap er sjeldant omfattande, tidstypisk og historieforteljande. Byfjellene har høg strukturell autentisitet og stor opplevings- og bruksverdi.

6. SÅRBARHET OG RETNINGSLINJER FOR FORVALTNING

I alle landskap skjer endringer. Det er en målsetting at endringer i KULA-områdene skal skje bevisst og på en slik måte at de viktige karaktertrekkene, det som særpreger landskapet og gir det dets kulturhistoriske verdi, opprettholdes og styrkes. Det er et siktemål å unngå arealendringer og tiltak som innebærer konflikt med de nasjonale interessene i området.

Det må gjøres konkrete vurderinger av hva som vil utgjøre en konflikt med de nasjonale interessene. I punktet om sårbarhet i beskrivelsen av områdene skal en peke på hvilke arealbruksendringer og tiltak det enkelte området er sårbart for. En sårbarhetsvurdering må ta utgangspunkt i:

- Hva er områdets landskapskarakter?
- Hvordan kan den ivaretas?
- Hvilke spesifikke verdier bør ivaretas og videreføres?

Viktige landskapstrekk, strukturer og dominerende arealbruk må bevares/ videreføres. Dette stiller krav til lokalisering av nye utbyggingsområder og infrastrukturtiltak. I noen områder eller delområder vil slike tiltak være direkte i strid med nasjonale interesser, mens de i andre tilfeller vil kunne innpasses ved bevisst plassering, størrelse og utforming. Spesielle objekter og enkeltelementer i landskapet er i mange tilfeller også viktig å ivareta, men landskapsperspektivet må være utgangspunktet. Hvilke objekter og elementer dette er, avhenger av type landskap. Dersom det skal være mulig å bevare og bidra til å styrke det kulturhistoriske særpreget, må endringer i arealbruk og ny arealbruk ta utgangspunkt i landskapskarakter, verdier og sårbarheten til landskapet. Eksempelene under omtaler noen landskapselementer og hva de kan være sårbare for. De er hentet fra rapportene fra Østfold og Hordaland og høringsutkastet fra Troms.

Sårbarhetsvurderingen vil aldri kunne fange opp alle eventualiteter, men synliggjøre noen typiske konsekvenser. Eksempler:

- Ny bebyggelse må forholde seg til eksisterende i skala og struktur
- Hogst og nyplanting skal ivareta opplevelsen av eksisterende grøntstruktur og videreføre tradisjonelle vegetasjonstyper som det knytter seg kulturhistorisk verdi til.

Eksempelene under er hentet fra rapporten for Hordaland og høringsutkastet for Troms.

Eksempler på sårbare landskapselementer

Værne kloster - herregårdslandskap

Dette området i Østfold er et herregårdslandskap av nasjonal interesse med klosterruin og middelalderkirke og der et mangfold av lunder, trekker, alleer, store trær og steingjerder gir landskapet historisk dybde. Det er viktig for å bevare karakteren til landskapet at disse hver for seg små elementene, ikke blir fjernet, men skjottes slik at de kan bestå også i framtiden.

Etne – jordbrukslandskap med lang historie

Dette området i Hordaland har et landskap med ei mengde og ein særleg konsentrasjon av bergkunst, busetnad og gravminne som på framstående vis er leseleg i terrasselandskapet. Landskapet er sårbart for massetak og nybygging som vil føre til at terrassane i mindre grad står fram som i dag.

Storfjord - konfliktlandskap

Dette området i Troms er et storskala landskap som tåler en del mindre inngrep. Større tekniske inngrep, som for eksempel eksisterende og planlagte kraftlinjetraseer, virker skjemmende for landskapet og ytterligere inngrep er ikke tilrådelig.

